

גלויות חתוכות, 1910 בקירוב, גלויות וגזרי גלויות להדבקה
Cut postcards, c. 1910, Postcards and postcard scraps for collage

מוזיאון חצר הישוב הישן

חברי העמותה

י"ר עו"ד חגי סיטון, דניאל מימראן, אביבה שר, ד"ר רבקה גונן, רו"ח בריז'יט ביתן,
עו"ד גדעון ברמץ, עו"ד גבריאל ג'יניאו, אילן הדר, ד"ר יעקב מימראן, עו"ד זהר ג'ינאו

ועדה מדעית

ד"ר רבקה גונן, פרופ' מרגלית שילה, פרופ' עליזה ג'ינאו-מיוחס,
פרופ' ירון בן-נאה, ד"ר קובי כהן הטב, ד"ר ראובן גפני

ועדה חינוכית

ד"ר מיקי ארליך, חזקי בצלאל, עפרה רגב,
אלעד בצלאלי, אבי גודמן

עריכה גרפית: ערן צירמן | צילום: רן ארדה | עריכה לשונית: כרמית ספיר-וייץ
ייעוץ מוזיאלי: רנה סיון | תרגום: פליס רוזנבאום

בעלי מלאכה בישוב הישן בירושלים

“חלוקה” או עבודה? נתמכים או עוסקים ועוסקות?

אוצרת | אורה פיקל צברי

הקדמה

התערוכה “בעלי מלאכה” מציגה בעלי מלאכה שחיו ופעלו בירושלים מאמצע המאה ה-19 ועד אמצע המאה ה-20. במאה השנים הללו שינתה ירושלים את פניה, החליפה שליטים ושפות, חשה פעמי גאולה וחווה משברים גדולים. הייתה זו מאה שבה עברה ההגמוניה הפוליטית התרבותית והכלכלית מן העיר העתיקה שבין החומות אל העיר החדשה שבה התגוררו רוב יהודי העיר בתקופת המנדט.

הדעה הרווחת בציבור על אנשי היישוב הישן הירושלמי היא שפרנסתם הייתה על “כספי החלוקה”, קרי, תרומות שגויסו על ידי שליחים (שד"רים) ברחבי העולם היהודי בעבור תושבי ירושלים, לרוב באמצעות ועד הפקידים והאמרכלים (הפקוא"ם). תפיסה זו עיזבה במידה רבה את דימויו השלילי של היישוב הישן. כיום נראה כי יש מקום לתקן את הדימוי.

אפשר שההיסטוריוגרפים של היישוב החדש, אשר ביקשו להקים יישוב חדש בארץ ישראל, הבליתו בכונת מכוון את ניונם ואת בטלנותם כביכול של אנשי היישוב הישן, כדי להבליט את יצרנותם שלהם. עוד אפשר שמנקודת מבטם, עיסוקים דוגמת מטליאי נעליים, טוחני מלח, מנפי קמח, עושי שמרים ושאר מלאכות זעירות שהזכיר לונץ במאמרו¹ לא נחשבו מקצועות.

עיון בספר “יהודים בבית המשפט המוסלמי – חברה, כלכלה וארגון קהילתי בירושלים העות'מנית”² מגלה תמונה שונה מזו שנהוג היה לצייר. מעשרות תעודות מבית הדין השרעי, מן המקורות החשובים לתולדות יהודי ירושלים בתקופה העות'מאנית, עולה כי יהודים ויהודיות עסקו במגוון נרחב למדי של מקצועות. היו בהם חלפנים ובנקאים,

* תודה מיוחדת לפרופסור ירון בן נאה על ההערות המחכימות.

1 אברהם מ' לונץ, לוח א"י לשנת תרנ"ט (1899) שנה ד, עמ' 163-168

2 אמנון כהן, אלישבע בן שמעון פיקאלי, איל ג'יניאו, יהודים בבית המשפט המוסלמי, יד בן-צבי, ירושלים 2003, עמ' 173-237

עורכי דין, נגרים ובנאים, חייטים, בעלי עגלות ומלווי תיירים, קצבים, שענים, רופאים, סוחרים, רועי צאן, טוחנים, חוכרי מיסים, ספקי שירותים שונים ועוד. רשימת יהודי ירושלים שהמירו דתם, שהביא לודוויג אוגוסט פרנקל בספרו 'ירושלימה' (1858), מורה כי מרבית המומרים השתכרו למחייתם בעמל כפיהם. אפשר למצוא בהם בעל בית מלון, צייר, תופר (חייט), סנדלר, בנקאי, כורך ספרים, רוקח ועוד.³ אף על פי כן, אפשר לומר במידה רבה של ודאות כי בעוד העדה הספרדית תמכה באופן מסורתי בתלמידי חכמים ובעניים ורוב אנשיה עבדו, הרי שבקרב האשכנזים הייתה שיטת הסיוע שונה לחלוטין: כל יחיד היה זכאי לתמיכה מן הכספים שנאספו בארצות מוצאו. מספר העובדים למחייתם היה אפוא גבוה בהרבה בקרב צאצאי יוצאי ספרד וארצות האסלאם, מבקרב האשכנזים לעדותיהם.

"על התורה ועל העבודה"

עד לתקופה המודרנית זכו בנים לחינוך במסגרות קהילתיות (חדר, מילדאר, כתאב). מדובר היה בעיקר בהוראת הקריאה שמטרתה לאפשר לנער להשתתף בחיי בית הכנסת ולהכיר את מצוות הדת. הילדים למדו שנים אחדות ואחר כך יצאו לשוק העבודה. בקהילות ישראל היה נהוג שילד יסיים לימודיו סמוך להגיעו למצוות. הנער שימש תחילה שוליה אצל בעל מלאכה או סוחר, פעמים אצל אביו או דודו, וקיבל משכורת סמלית. מאוחר יותר, כאשר רכש מעמד של בעל מקצוע מומחה, קיבל משכורת מלאה או הפך לבעל עסק עצמאי.⁴ ירושלים לא הייתה יוצאת דופן, ומסלול קידום מקצועי זה נהג גם בה. בזיכרונות אנשי ירושלים, אפשר היה להבחין במדרג ההתמקצעות של בעלי המלאכה השונים. בסנדלרים היו סנדלרים מומחים והיו סנדלרים זוטרים שהשתכרו על פי דרגתם. "מלאכתו להטליא טלאים ובדרך חטופה גם להרכיב עקב או חצאי סוליות בצורה לא מעודנת. לאומן זה שלמעשה השם אומן אינו יאה לו הייתה מלאכה מרובה בימות הגשמים באשר נעלים מחוררות שאבו מים וציננו את הרגלים..."⁵

בני העשירים והרבנים, ואף בני עניים מוכשרים ומצטיינים, היו מיעוט שבמיעוט שהמשיך בלימוד בישיבות הגבוהות. מהם שהוכשרו במשרות בשירות הקהילה דוגמת מלמד תינוקות, שוחט, מוהל, סופר סת"ם; ורק העילית שבהם הוסמכו לתפקידי רבנות ודיינות.⁶ עם זאת, בעידן של תמורות היסטוריות טכנולוגיות ותרבותיות מפליגות, לא תמיד היה בכוחה של הכשרה לתלמיד חכם לסייע.⁷ רק מעטים השתכרו היטב מן

3 ל"א פרנקל, ירושלימה, תשל"ג, עמ' 69-71

4 שלום צבר, מעגל החיים, מכון בן-צבי, ירושלים, 2006, עמ' 123-125

5 אברהם שושן, ירושלים עירי, ירושלים, 1981, עמ' 173

6 שלום צבר, מעגל החיים, מכון בן-צבי, ירושלים, 2006, עמ' 123-125

7 ראו ירון בן נאה, ספר קורות משפחה – סיפורו של רבי דוד מג'אר, יד בן-צבי ומוזיאון חצר היישוב הישן, ירושלים, תשע"ז

ההקצבות שקיבלו מן הקהילות והישיבות. מה גם שעל פי רוב היו 'אספקות' אלו עוברות בירושה בתוך חוג משפחות מצומצם.

גורמים שונים הביאו לשינוי מצב התעסוקה החל מאמצע המאה ה-19:

1. **התרוששות הדרגתית:** במהלך המחצית השנייה של המאה ה-19, עם הגידול במספר היהודים בירושלים, לא היה די בסכומי התמיכה הזעומים של כספי החלוקה למחייתם של בני היישוב הישן. בני היישוב הישן נתמכו אמנם בידי אחיהם בגולה, אך שלא כמיתוס הציוני, רבים מהם עבדו, איש כפי יכולתו. ואמנם, אברהם משה לונץ (1854-1918) ראשון חוקרי ירושלים ומורה דרך, תיאר באחד ממאמריו את המצב הכלכלי הקשה בירושלים: "ומפני מיעוט הרווח נאלצים אומנים ובעלי משלח יד שונים לעסוק בשני ענפי מלאכה ומסחר..."⁸.

מגוון המקצועות שרווחו בירושלים לפי לונץ משקף את הדלות ואת הצניעות שחיו בה אנשי היישוב הישן הירושלמי. כך למשל מספר יעקב יהושע שתיעד בספריו את הווי החיים בעיר במפנה המאות ה-19-20:

"כשם שבעלת הבית השתדלה 'לנצל' כל ירק וכל מצרך שבא לידיה עד תומם כך השתדלה לנצל כל לבוש וכל חתיכת אריג. כותונת שהתקצרה הוסיפה עליה תוספת, בגד או מכנסיים שבלו מזוקן הוסיפה עליהם טלאים וטלאי טלאים..."⁹

אפשר שמצבם הכלכלי הקשה של אנשי היישוב הישן בירושלים נבע בין השאר מהכשרתם המקצועית הצנועה, או מהיעדר אפשרות לתעסוקה משופרת ורווחית יותר ושווקים לתוצרת יקרה יותר.

2. **פילנתרופים יהודים, כגון רוטשילד, מונטיפיורי והירש, ביקשו להכשיר את הנערים ולאחר מכן גם את הנערות, למלאכות יצרניות, מתוך הכוונה מגדרית ברורה:** הנערות לעבודת רקמה ותפירה והנערים למלאכות שונות, פקידות ועבודת כפיים. ייסוד ביה"ס 'למל' ומאוחר יותר ביה"ס לבנות אוולינה דה רוטשילד ב-1855 היו נקודת המפנה בחינוך המודרני ובהכשרת התלמידים להשכלה ולהכשרה מקצועית.¹⁰

3. **המודרנה:** לצד התפתחויות יהודיות פנימיות, התחוללו שינויים שהזמן גרמם. בד בבד עם העלייה לירושלים ממגוון ארצות והתגברות השפעת המעצמות בארץ ישראל ובאימפריה העות'מאנית בכללה, הופיעו בירושלים אמנים ובעלי מלאכה שטרם נראו בה קודם לכן, כגון: תופרות וחייטים מומחים לבגדים מודרניים לנשים ולגברים שאף החלו לפרסם ברבים את משלח ידם. (עד אז נהוג היה לתפור את הבגדים בבית). זרם התיירים לעיר הלך וגבר בשלהי המאה ה-19, והביא לפיתוח המקצועות הנלווים לתיירות: בתי

8 לונץ, עמ' 163

9 יעקב יהושע, סיפורו של הבית הספרדי ברובע היהודי בעיר העתיקה של ירושלים, ירושלים 1976, עמ' 103-104

10 יהושע בן אריה, עיר בראי תקופה, יד בן צבי, ירושלים, תשל"ט, עמ' 383-390; יעל בן ישר, "חוכמת נשים פרצה חומה", עתמול 246 (יוני 2016), עמ' 15-17

מלון, ייצור ומכירה של מיני מזכרות לצליינים ולתיירים, מדריכי תיירים, מתורגמנים וצלמים.

הקדמה הטכנולוגיה והתיעוש כבשו את את מקומן של המלאכות הפשוטות שלא הצריכו הכשרה מרובה ודחקו את רגליהן, עד שבסוף המאה ה-20 נותרו במוזיאונים בלבד. נוצרו מקצועות חדשים, כאלו הקשורים בקווי הטלגרף, בתאורת הגז והחשמל, בהופעת הרכבת והמכוניות. רופאים ואחיות מוסמכים החליפו בהדרגה את המרפאים ואת המרפאות העממיות.

עבודת נשים

החברה המסורתית נתפסה פטריארכלית וגברית. לפיכך ראוי לציין את מקומן של הנשים ולהדגיש שהשתתפו בפרנסת המשפחה, ולעתים אף היו מפרנסות יחידות. בספרה "נסיכה או שבויה" מציינת מרגלית שילה כי אלמנות, גרושות ונשים שבעליהן לא שהו בארץ זכו למחצית התמיכה של כספי החלוקה. כדי שלא לגווע ברעב נאלצו נשים אלו להשלים את הכנסתן ולעסוק במלאכות שונות. הן טיפלו בקשיות חולות, שימשו מיילדות, משרתות או סוחרות זעירות.

שילה מזכירה משלחי יד נוספים, מנתוני מפקד מונטיפיורי בשנת 1839, שעסקו בהן בעיקר אלמנות: תיווך, טווייה ותפירה, ניפוי קמח, נגינה, לחש ועוד.¹¹ בספרו "ירושלימה" (1858) פרנקל מציין מקצועות נשיים טיפוסיים שהיו אופייניים ליהודיות בארצות האסלאם – מקוננות¹² ומחוללות בחתונות.¹³ יעקב יהושע ציין שאישה שניחנה בקול ערב, ביופי, בגינוני נימוס ובלשון צחה שימשה מזמינה לשמחות בעידן שקדם להזמנות המודפסות.¹⁴

מטבע הדברים היו אלו נשים מחוסרות השכלה, שכן רוב הנשים היו אנאלפביתיות ומחוסרות כל השכלה רשמית. הן התפרנסו מעיסוקים שלא הצריכו אלא כוח פיזי ושימשו כובסות, משרתות, מנקות, מיילדות, מיניקות ומטפלות.¹⁵ הכשרת מקצועית של נשים ללימודי סיעוד ומיילדות החלה רק בשלהי המאה ה-19. באותה עת נשלחו נשים בודדות על ידי חברת "עזרת נשים" ללמוד את המקצוע באירופה.¹⁶

לדעת שילה, עבודת נשים בחברה האשכנזית בשלהי התקופה העות'מאנית ניצבה מול שתי תפיסות אידאולוגיות מנוגדות: מחד גיסא, עבודת נשים תאפשר לבעליהן להקדיש

11 נסיכה או שבויה, עמ' 135-137

12 לדוויג אוגוסט פרנקל, ירושלימה, יד בן צבי, תשל"ג, עמ' 39

13 שם, עמ' 108-109

14 יעקב יהושע, שכונות בירושלים הישנה, עמ' 48

15 ראו פיקל-צברי, טיפת חלב, 2009, עמ' 12-14

16 שם, עמ' 16-20

את כל זמנם ללימוד התורה, ומאיך גיסא, אימהות שחונכו לעבודה יחנכו (למעשה, יהיו סוכנות שינוי בקהילה) את בניהן להתפרנס ביגיע כפיהם, ובכך יתבטלו מלימוד תורה.¹⁷ בעוד בארצות האסלאם חייבו ערכי החברה הישארות נשים בביתן והרחקתן מן המרחב הציבורי,¹⁸ הרי שבמזרח אירופה נשים יהודיות רבות עסקו במסחר. עם עלייתן ארצה, המשיכו בעיסוקן וראו לעצמן זכות בנשיאת עול פרנסת הבית ובלבד שהגברים יעסקו בלימוד תורה. המטרה העליונה של קיום חיי תורה ולימוד בירושלים גברה על תקנות ירושלים מן המאה ה־18 האוסרות עליהן מכירת משקאות אלכוהוליים ומסחר עם גברים גויים.

שילה סבורה כי גם עודפי הייצור הביתיים (תוצרי אפייה, יין, מוצרי חלב, ריבות ומרקחות, מחמצים ועוד) הופנו לשוק הציבורי. הנשים עסקו במגוון תחומי מסחר ובהם: סחר בצמר גפן, תעשיית שמרים, מכירת חלב, קפה, עוגות, פחמים, אריגים, מזכרות ועוד.¹⁹

ידוע על יזמיות בודדות, כולן אשכנזיות, ככל הנראה משום שהמקורות על אודותיהן רבים יותר, או משום שהיו מוגבלות פחות מן הספרדיות ביציאה לרשות הרבים. יזמית נודעת היא פרומה, אשת יואל משה סלומון. יפה ברלוביץ רואה בה דוגמה לאישה שעול פרנסת המשפחה נפל על שכמה לאחר שבעלה פנה לעסקנות ציבורית. החל משנת 1867 הפעילה פרומה את בית הדפוס המשפחתי, ניהלה אותו ואף פיתחה מוצרים חדשים דוגמת הדפס על גבי מפיות משי.²⁰

גיטל דינבויץ (1881-1939) ניהלה בית מסחר סיטונאי לצורכי מכולת סמוך לבית הכנסת "החורבה" משנת עלייתה לירושלים בשנת 1907 ועד מאורעות 1936-1939.²¹ פרל אסתר מנדלבוים למדה בלודז' את מלאכת הסריגה והתפירה התעשייתית כדי שתוכל לפרנס את משפחתה. היא עלתה לירושלים בשנת 1898 ועמָה כ־25 מכונות סריגה ידניות. שכם אל שכם הקימה עם בעלה מפעל שיאפשר פרנסה לנשות הישוב הישן המעוניינות לעבוד באריגה ובסריגה בביתן.²²

17 שילה, נסיכה או שבויה, עמ' 137

18 ירון בן־נאה, מגדר נשי והגבלתו בתקנות בענייני מוסר של יהודי האימפריה העות'מאנית, פעמים 106-105 (תשס"ו), עמ' 127-149

19 שילה, נסיכה או שבויה, עמ' 140

20 יפה ברלוביץ, איפה הן היו בבוקר לח בשנת תרל"ח: תמונה קבוצתית עם חנה פרומה סלומון או: לתולדותיה של אישה מחכה. בית סלומון, 2014, עמ' 132-176

21 להרחבה: דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו, 1947, עמ' 759-760

22 להרחבה ראו: איל דוידסון, הרובע היהודי וכל נתיבותיו, "בהדפסה"

אפילוג

את דעיתו ההדרגתית ואת שקיעתו של הרובע היהודי בכלל והיישוב הישן הירושלמי בפרט, אפשר לחוש בספרו של יהושע בן-אריה "הרובע היהודי בירושלים בסוף תקופת המנדט עד לפני מלחמת העצמאות".²³ בן-אריה ציין לא רק את ההידלדלות הדמוגרפית ואת הזדקנות האוכלוסייה, אלא גם את היעדרם של מפעלים ועסקים בעלי מעמד עירוני כללי ברובע בשלהי תקופת המנדט.²⁴ הדבר מלמד על מעמדו הירוד של הרובע היהודי בשלהי התקופה. מצבם הכלכלי של מרבית תושבי הרובע היהודי, על פי מפקד הוועד הלאומי בשנת 1939, היה קשה. המשפחות האשכנזיות התפרנסו בקושי מהתמיכה מהמוסדות, הכוללים, ואלו סבלו מירידה משמעותית בהכנסותיהם כבר מפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

ככלל, מרבית אנשי הרובע ונשות הרובע התפרנסו מעבודות דחק שלא הצריכו הכשרה מיוחדת: סבלים, שמשים, רוכלים זעירים וספקי שירותים ביתיים שונים. בחברה שלא היו בה מכוונות כביסה, מטחנות ביתיות, תנורים ביתיים, ברזים וכד', ידיים עובדות היו מוצר נדרש. המצב הקשה חייב הסתייעות בעבודת ילדים, ורבים נאלצו לסייע בפרנסת משפחתם.²⁵ לציון מיוחד ראויים כלי הקודש וחכמי הישיבות שקיבלו שכר על עמלם בתורה בחברה שהעריכה את חשיבות הלימוד לשמו.

23 יהושע בן אריה, הרובע היהודי בירושלים בסוף תקופת המנדט עד לפני מלחמת העצמאות, 2015,

עמ' 15-18

24 שם, עמ' 16

25 ראו: אורה פיקל-צברי, מיבנה לירושלים, עמ' 8-10

מספר יושבי ירושלים לפי משלח ידם¹

בהשקפתינו השנתיות הקודמות בארנו כי מספר האומנים בירושלים רב על מספר מבקשיהם, ומספר מבקשי עבודה רב הרבה ממספר בעלי העבודה, עד כי גם האומן אשר לו בית אומנות ומחזיק פועלים מספר, ירוח רק לחם חקו, ושכר האומנים הקטנים, הפועלים וגם הסוחרים הקטנים ושאר בעלי משלח יד פשוטים אשר נזכיר הלאה הוא רק משמנה עד חמשה עשר פראנק לשבוע, ומפני מעוט הרווח נאלצים אומנים ובעלי משלח יד שונים לעסוק בשני ענפי מלאכה ומסחר למען השג חית ידם, ויש אשר לא ישיגו די מלאכה לכל השנה, וסובלים עוני ומחסור, וע"י רוע המצב הזה נאלצים הרבה מהם לעזוב את ארצ'ק ולהתאחו בחו"ל. והמצב הרע אשר בו נמצאים חלק גדול מיושבי עירנו ובכללם גם מהפועלים והאומנים כאשר הזכרנו, מכריה אותם לקמץ בהוצאות ביתם ככל האפשרי, והקמוץ הזה מסבב תוצאות רעות במצב הכללי של כלכלת העיר כמובן. — והאמצעים אשר על ידם נוכל להרים את מצב המסחר והאומנים בארנו כבר בהכרכים הקודמים מהלוח ובארכעת הכרכים של ספרנו השנתי "ירושלים".

והנה להרשימה הזאת תועלת משנה: (א) כי על ידה ידעו האומנים בחו"ל — אשר סוג אומנתם נפרץ מאד בירושלים — לבלי יעלו אליה למען לא ירעו להם ולאחיהם. (ב) אחינו בחו"ל אשר חשבו תמיד את יושבי עיר קדשנו לעצלים ובטלנים, יוכחו לדעת כי כמעט שעה עשיריות מיושביה עוסקים ועובדים בכל מיני אומנות ומשלח יד, ורק שתי הידות שמרביתם הם זקנים וישישים —

¹ את הרשימה הזאת אספנו בדיוק היותר אפשרי והיא עלתה לנו בעמל ותוצאה מרובה ולכן איסורים הננו ביהוד את עת קתה בפרטיות.

שכאו פה לכלות את שארית ימיהם—לא יעסקו בשום משלח יד. והם חיים אם מכסף התמיכה היא החלוקה בעזרת התמיכה שהם מקבלים מכניהם ומכני משפחתם או מפרי כספם שהביאו אתם או הניחו בערי מנוריהם לפנים.—והחפץ לדעת את קדמת עיר קדשנו ירושלם ביחש למצבה החמרי במשך העשרים שנה החולפות ישוה את רשימתנו זאת עם הרשימה ממין זה שפרסמנו בחלק האשכנזי מה"ירושלים" שנה א' עמוד 51—60.

א ו מ נ י ם

ס'ה	מסר'	אשכ'	סוג האומנות	ס'ה	מסר'	אשכ'	סוג האומנות
221	81	140	חיימים של בנדי אנשיי	37	35	2	אוסקפים (1)
			חיימים וחיימות של	75	53	22	אופים ⁽²⁾ ומוכרי לחם
83		83	בנדי נשים	23	10	13	אורני בנדים ושלתיים ⁽³⁾
21	17	4	חרשי נחשת	6		6	בלנים
4		4	חרשי נחשת קלל	127	70	57	בנאים
37	6	31	חרשי עץ (רועכסלר)	4	2	2	בורסקים
26	9	17	מוחני מלח ונרם	5	1	4	חובשים
22	4	18	מוחני קרוה	28	25	3	חוצני אבן מארמה

[1] מלה ערבית, והמאתה מסליאי מגילים כלים וקרועים.

[2] מרביתם יאפו בתנוריהם להם בעלי הבתים במהיר קצוב לחודש לפי מספר נפשות המשפחה, ובכל תנור יש עוזרים אשר יקחו את הלחם ומעשה אופה מהבית ויהיוזחה.

[3] האשכנזים עובדים בבית מעשה ארינה שנוכד בשיזונדו להלן, ומלבדם יש מהבית הזה מספר נערים הלומדים מלאכת הארינה, והספרדים הם תמנים שעבדו במלאכת ארינה גם בארצנו, והארינה המליתים יעסקו רק שני אנשים אשכנזים ומלאכתם נסה ומשימה.

[4] כמעט כלם חיימים.

אומנים

ס'ה	ספר'	אשכ'	סוג האומנות	ס'ה	ספר'	אשכ'	סוג האומנות
2	1	1	מתקני כסאות	6		6	יוצקי אבני מרצפה
12	8	4	מתקני מכוונות	35	25	10	כובסות
5	3	2	מתקני שמשיות	33	3	30	כורכי ספרים
22	1	21	מתקני שעונים	18	9	9	מוליכי חפצים בחמרים
319	69	250	נגרים	8	2	6	מוגנים ⁽¹⁾
44	4	40	נגרי עצי זית	22	9	13	מילדות
60	20	40	נפחים	11	7	4	מנגנים בכלי שיר
55	50	5	סבלים	10	10		מנפי קמח
13	6	7	סידים	10	10		מנקי תעלות ומחראות
288	113	175	סנדלרים	44	11	33	מסדרים ועוסקי בדפוס
8	5	3	ספרים	96 ²	75	21	מסתתי אבנים
36	12	24	עגלונים ⁽⁴⁾				מפתחים בעץ, אבן ומתכות
55	27	28	עובדים בהרחים	28	13	10	מפתלי גרבים ⁽⁸⁾
			עובדים בכתי מלאכה	45	18	27	משחזי סכינים
11	3	8	שונים	3		3	מתקני כלים שכורים
23	8	15	עוסקים בהכנת הפשר	5	5		

[1] מספר המוגנים מעט הוא על כי כמעט כל הפתחים יונקו ואת זמכות החלונות.

[2] כמעט כלם הימנים.

[3] בתי רגלים (שטויטסע) והיא טלה ערבית וזו' בשאיכותה וכפד'ג.

[4] דם מספר קטן הם בעלי הענלות והנשארם עובדים בתוך סדירים אצל בעלי

ענלות אחרים.

אומנים

ספר' ס'ד	אשכ' ספר' ס'ד	סוג האומנות	ספר' ס'ד	אשכ' ספר' ס'ד	סוג האומנות
2	1	עושי צינארות	14	5	עוסקים בעשיית קמת
1	1	עושי ציצית	2	1	עושי מאבק (בירשמע)
4	4	עושי נקניק (ואורשמע)	7	3	עושי בורית ⁽¹⁾
18	5	עושי קלף	8	5	עושי גבינה
64	55	עושי מרבדים וכו"כ	1	1	עושי חבלים
20	20	עושי שמרים	5	5	עושי חביות
95	85	פועלים בכננים	1	1	עושי חגורות
2	2	פוטוגראפים	5	5	עושי חאלאווע ⁽²⁾
30	59	פחחים	3		עושי שמן צחצוח (לאק)
18	18	צובעי כגדים	15	10	עושי מנרנות וצוקריות
71	88	צורפים	1	1	עושי מגופות
0	3	צירי בתים	4	4	עושי ממאטאות
2	2	קדרים	11	4	עושי כובעים ומנהצים
14	12	שוחטים ומנקרים	3	3	עושי ענלות
11	11	תופרי עורות הנעלים	3	2	עושה דבק של נגרים

ס'ה של מיני האומנות הוא 75 וטספר המשפחות 2576

(1) אחד מהם עושה בורית בביתו ומיכרם מעט מעט והבורית חשוב מאד. והששה הנשארים עובדים בבית מעשה הבורית שהכינה הבורה אנלית שמערתה לתת עבודה לפועלים ואומנים יהודים. והבורית של בית מעשה הזה כשר ומיניו והיא ימכר בארץ ברישאניא. להחבירה תזאת יש מה הלכת אדמה גדולה הנקרא כסם יברם אברהם⁽³⁾. ובה יעברו 56 יהודים כחור שכירו יום כפי השכר הנחוג בשוק. ולה אין כל מטרה דתית.

(2) טיני מחוקק שמיטשפין וצוקער.

(3) דקים סמולאים בשור מחוקן בששמים (שקלים פרק ז' הלכה ה').

(4) כמעט כלם תימנים.

(5) מספר השורב של האשכנזים רב יתר מדי ספני כי כל כולל וכולל הפך בו אחד מבניו יהי לשיחה קבוע בבית הסטנבים. ובמספר הזה ישנם שוחטים שלא יוכלו עוד לעבד ומקבלים שכרם וע"י ההוצאה הרבה הזאת מחיר הכשר ביוקר מאד.

בית חרשת אמנות יהודה

בבית חרשת, כלילת יופי היחידה במינה בירושלם כפרט ובארץ ישראל בכלל נמצאים למסירה תכניות הבנויים העתיקים של ירושלם וסביבותיה וכן של ארץ ישראל העתיקה והחדשה.

אלה שאין ידם משנת לעלות ולבקר את ארץ ישראל, יכולים לקבל מושג ברור משרידי הסצורים העבריים מהזמן הקדסון וכן—מעבודת היהודים בתקופה האחרונה ע"י תכניות אחדות שיקנו אצלינו.

הכתב: Fabrique Emianuth-Jehuda Jérusalem, Palestine

מכין מזכרות

מאיר רוזין מציג את דגמיו בשלבי עבודה אחרונים, 1912

Meir Rosin presenting his nearly-completed architectural models, 1912

מכין מזכרות

דגמי כיפת קבר רחל וחריטות אחרות, 1900
 בקירוב עץ־זית חרוט, מידות כיפה: קוטר 3.5 ס"מ,
 גובה 3 ס"מ

Models of the dome from Rachel's Tomb and
 other engravings, c.1910
 Engraved olive wood, 3.5 cm, 3 cm.

מכין מזכרות

קופיטה לאתרוג, 1900 בקירוב
 עץ זית מגולף, גלויות וקונכייות, 11 x 17 x 10.5 ס"מ
 תרומת גב' עליזה וולוך

Etrog box, c. 1900

Carved olive wood, postcards and conch shells,
 10.5 x 17 x 11 cm.

Gift of Mrs. Aliza Wolloch

מכין מזכרות

הכותל המערבי, ומערת המכפלה, 1900 בקירוב
 גילופים בעץ זית, 7 x 13 x 0.4 ס"מ
 תרומת גב' עליזה וולוך

The Western Wall and Cave of Machpela c. 1900
 Carved olive woods, 7 x 13 x 0.4 cm.
 Gift of Mrs. Aliza Wolloch

The Knife Sharpener:

"The voice of the knife sharpener was as shrill and sharp as a polished knife and thus he shouted "Amzalech," amzalech," [I] sharpen knives and scissors, penknives, and axes." And they came running to him, the butcher Gabai to sharpen his slaughtering tools, the seamstress Enoshi to sharpen her scissors, and all the women to sharpen their Passover knives and whet their scissors so that they could better cut the material into tablecloths for the holiday..."

(Shlomo Albucher, The Jerusalem Parliament, Neighborhood Stories and Nostalgia, p. 59).

משחזי הסכינים:

"קולו של משחזי הסכינים צורם וחד היה כסכין מלוטשת וכך זעק "אמזלך" אמזלך", משחזי סכינים ומספרים אולרים וגרזנים". ויצאו אליו בריצה השוחט גבאי להשחזי את חלפי השחיטה שלו, התופרת אנושי להשחזי את מספריה, וכל הנשים לחדד סכיניהן של פסח וללטש מספריהן שייטיבו לגזור בבדים, במפות לשולחן החג..."

(שלמה אלבוחר, הפרלמנט הירושלמי, סיפורי שכונות וגעגוע, עמ' 59).

משחזר סכינים בירושלים, ראשית המאה ה'20'
צלם: א.ה. הורנשטיין

A Knife Sharpener in Jerusalem, Early 20th Century
Photographer: D.A. Horenstein

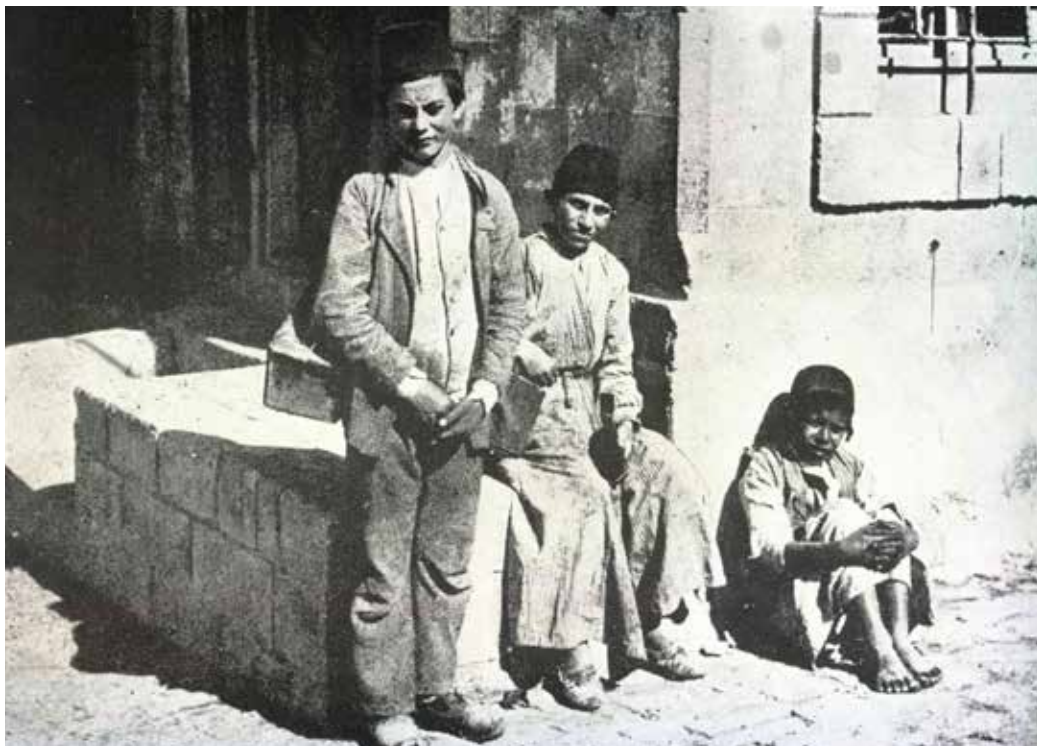

מצחצח נעליים Shoe shiner

קופסה עשוית נחושת ששימשה את מצחצח הנעליים בעבודתו. לקופסא - שני תאים בכל צד, ובהם כלי עבודה ובקבוקי צבע. הקופסא מעוטרת בתפרחות ומדליונים אוסף מזיאון חצר הישוב הישן ע"ש קפלן

Copper box used by a shoeshine man. The box has two compartments, one on either side, containing the tools of his trade and bottles of polish. The box is decorated with florets and medallions

Collection of the Isaac Kaplan Old Yishuv Court Museum

נערים מצחצחי נעליים בירושלים ראשית המאה ה־20 |
צלם לא ידוע

Shoeshine boys in Jerusalem. Early 20th century.
Photographer unknown

מצחצח נעליים Shoe shiner

"על יד קיר החומה יושבים בשורה ארוכה על שרפרפים בני לאומים שונים...לפניהם תיבה קטנה מלבנית מצועצעת ובצידיה צנצנות משחת נעליים בצבעים שונים ומספר מברשות לצבע יסוד ולהברקה. על התיבה תלוי פעמון המודיע מתי יש להחליף את הרגל או שהעבודה נסתיימה..."
(אברהם שושן, ירושלים עירי, 1981, עמ' 147).

"Sitting on stools near the city wall is a long line of men of various nationalities ... in front of each of them is a small, ornately decorated rectangular box with jars with shoe polish of different colors and a number of brushes for applying the base color and then polishing the shoe. On the box is a bell rung to put the other foot up or when the shiner has finished his work..."

(Avraham Shushan, *Jerusalem My City* (Hebrew), 1981, pp.147)

הסנדלר, חיים נחמיאס בחנותו, ראשית המאה ה־20'
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן ע"ש קפלן

In the photograph: the shoemaker, Chaim Nachmias, in his shop, early 20th century.

From the Collection of the Kaplan Old Yishuv Court Museum

Shoemaker

"About a month before Jewish holidays, or even earlier, the family shoemaker would come round to the customer's home in the evening in order to take measurements for shoes for the people who needed shoes. At the same time a decision was taken about the quality of the leather... Ditto for the type of sole... This is where rows would erupt with the children. It was the parents who had the final word about the type of shoe. The children had no right to choose. These shoemakers did not have a whole range of models influenced by some fashion or other. But a decision could be taken as to button boots or ones with laces."...

(Avraham Shushan, Jerusalem My City, 1981, p.150)

סנדלר

"כחודש לפני החגים ואפילו יותר, היה סנדלר המשפחה בא בשעות הערב אל בית לקוחו לקחת מידות בשביל נעליים לבני המשפחה הזקוקים להנעלה. בהזדמנות זו היו מחליטים על טיב העור.. וכן על טיב הסוליה... כאן היו מתגלעים ויכוחים עם הילדים שאכפו עליהם את הדגם כפי רצונם של ההורים בלי לתת להם זכות בחירה. אצל הסנדלרים האלה לא היה קיים מבחר של דגמים לפי אופנה זו או אחרת. היה צריך להחליט אם זאת תהיה נעל מכופתרת או עם שרוכים..."

(אברהם שושן, ירושלים עירי, 1981, עמ' 150.)

Notice 1918

The shoemaker Chaim Nachmias was taken into the Turkish army in World War I. The situation of Jewish soldiers in the Turkish army was extremely bad, and many did not return home. The expression "Shav le-Tchiah" (Came Back to Life) – at the top of the notice testifies to the great fear Nachmias had felt, lest he not return home.

He announces his return to work as a shoemaker and asks his clients to come back to him.

From the Collection of the Kaplan Old Yishuv Court Museum

מודעה 1918

הסנדלר חיים נחמיהם נלקח במלחמת העולם הראשונה לצבא התורכי. מצב החיילים היהודים בצבא התורכי היה בכי רע, ורבים מהם לא שבו לביתם. הביטוי "שב לתחיה" – בראש המודעה מעיד על החשש הגדול בו היה נתון נחמיהם, שמא לא ישוב לביתו.

הוא מודיע על שובו למלאכת הסנדלרות ומבקש מלקוחותיו לשוב אליו.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן ע"ש קפלן

כובען HATTER

אימומים מעץ, שנות הארבעים
על האימומים מתחו את הלבד וגיהצו באמצעות
בדים לחים עד שהלבד קבל את הצורה הרצויה.
תרומת אבי שחם, חצר הישוב הישן

Wooden Dummies, the 40's.

The felt was stretched over the dummies using damp cloth, until the felt reached the desired shape.

Donated by Avi Shacham, Collection of the Kaplan Old Yishuv Court Museum

TARBUSH (FEZ)

In the Ottoman Period residents of Israel used to wear a tarbush on their heads. Its colors were many and varied. Some had a tassel attached. "On holidays and special occasions we made sure to refresh the look of the tarbush. We would hit the entrances of the tarbush ironers' shops. The shops were open generally one day a week, before the Sabbath. In the entrance there were three copper cones and below them the primuses burned. Each tarbush was dipped in water after it was brushed and cleaned properly, then placed on one of the cones, left there for a number of minutes, and afterwards, the cone was covered and the tarbush would come out of the furnace clean and shiny and all steamy." (Yaakov Yehoshua, Jerusalem of Yesteryear, 1981, p. 22).

תרבוש

בתקופה העותומנית נהגו תושבי הארץ לחבוש תרבוש על ראשם. צבעיו היו רבים ושונים. לחלקם הוצמד גדיל. "בימי חג ומועד הקפדנו לחדש את פניהם של התרבושים. צובאים היינו על פתחיהם של בעלי חנויות הגיהוץ. חנויותיהם היו פתוחות בדרך כלל רק יום בשבוע. בערבי שבתות. בפתח הוצבו שלושה קונוסים של נחושת ומתחתם בערו הפרימוסים. כל תרבוש היה נטבל לאחר שהוברש ונוקה כהלכה, מולבש על אחד הקונוסים, שוהה בו רגעים מספר ולאחר מכן היו מכסים את הקונוס במכסה, והתרבוש היה יוצא מתחת לכבשן האש נקי ומצוחצח וכולו אפוף אדים." (יעקב יהושע, ירושלים תמול שלשום, 1981, עמ' 22).

"עמדנו על מצב רוחם של בעלי התרבושים לפי העמדה של התרבוש על ראש בעליו. בעל תרבוש שנימנה בין אנשי הפקידות, אשר הוריד את תרבושו עד גבות עיניו, ידענו כי נטיב לעשות אם נזהר מלהתקרב אליו. ידענו כי מצוי הוא במצב רוח לא נוח...אולם משפגשת בבעל תרבוש שתברשו ירד על פדחתו או שנטה על צידו הימני או השמאלי, ידענו שהשעה היא שעת רצון..."

(יעקב יהושע, ירושלים תמול שלום, 1981, עמ' 23.) "עקרת הבית נהגה ליתן סימנים בתרבוש. מדרך הנחתו של התרבוש בראש בעלה עמדה על הלך רוחו. אם ראתה סערה קרבה לבוא, הזדרזה להקדים תרופה למכה..."

(יעקב יהושע, ירושלים תמול שלום, 1981, עמ' 21-20).

"We could tell the mood of the tarbush owner by the way the tarbush was perched on its owner's head. If the owner of the tarbush was an official and he lowered the tarbush to his eyebrows, we knew it would do well to be careful of approaching him. We knew he was in a foul mood...however, if one met a tarbush owner whose tarbush was down on his forehead or was tipped to the right or the left, we knew it was a favorable time..." (Yaakov Yehoshua, Jerusalem of Yesteryear, 1981, p. 23)

"A housewife would take note of the tarbush indications. From the way the tarbush rested on her husband's head, she could tell his mood. If she saw that a storm was approaching, she would hurry to head it off..." (Yaakov Yehoshua, Jerusalem of Yesteryear, 1981, pp. 21-20).

שטריימל Shtreimel:

שטריימל – כובע פרווה, מעוטר בזנבות שועלים (13- כנגד י"ג מידות או 18 כנגד ח"י, או 26 כנגד ההויה בגימטריה). חתן ממשפחה חסידית קבל ממשפחת הכלה שטריימל לרגל נישואיו. השטריימל ליווה אותו בחגים ובשבתות. השטריימל בתמונה שימש את הרב בן ציון גרוסמן בשנות הארבעים.

Shtreimel -- A fur hat, adorned with fox tails (13 - for the thirteen attributes [middot] or 18 for "chai" [life], or 26 for G-d's name ["Yahweh"] in Gematria.) The bridegroom from a Chassidic family would receive a shtreimel from the bride's family on the occasion of the marriage. The shtreimel accompanied him on holidays and on the Sabbath).

The shtreimel in the picture was used by Rabbi Ben Tzion Grossman in the 1940's.

קופסה לשטריימל The Shtreimel Box

קופסה לשטריימל עשויה פח, שנות הארבעים.
שימשה את הרב יעקב ברנשטיין, תושב הרובע
ומנהל ישיבת חיי עולם
תרומת דבורה ברנדווין

The shtreimel box is made of tin. The 1940's
It served Rabbi Yaakov Bernstein, a resident of
the (Jewish) Quarter and director of the Chayei
Olam Yeshiva

Donation of Dvora Brandwein

מכונת תפירה תוצרת "זינגר", ראשית המאה ה־20' A "Singer" Sewing Machine, Early 20th Century

SEAMSTRESS

Just as every housewife tried her best to "make the fullest use of" every single vegetable and every commodity that came into her hands until there was nothing left of it, so she would do her best to utilize every piece of clothing and every scrap of fabric. If a shirt became too short, she would add a piece of material to it; to a piece of clothing or a pair of pants that became worn out from age, she would add patches and patches of patches. If a piece of clothing became too tight, it was passed on to a younger child. Only on holidays and special occasions did the members of the household have the privilege of wearing new clothes.... And when the people of the Old City would go to their shops on the eve of holidays and special occasions to buy a suit or to order a new suit, the parents would make sure that the sizes of the clothing were larger than the sizes that were required...."

(Yaakov Yehoshua, *The Story of the Sephardic Household in the Jewish Quarter of the Old City of Jerusalem*, 1976, pp. 104-103).

תופרת

"כשם שבעלת הבית השתדלה "לנצל" כל ירק וכל מצרך שבא לידיה עד תומם כך השתדלה לנצל כל לבוש וכל חתיכת אריג. כותונת שהתקצרה הוסיפה עליה תוספת, בגד או מכנסיים שבלו מזוקן הוסיפה עליהם טלאים וטלאי טלאים. מלבוש שהפך להיות צר הועבר לבן הצעיר. רק בחגים ובמועדים זכו בני הבית ללבוש בגדים חדשים... וכשהיו בני העיר העתיקה הולכים אל חנויותיהם בערבי חגים ומועדים כדי לקנות חליפה או להזמין חליפה חדשה, דאגו ההורים כי מידותיהם של הבגדים יהיו למעלה מהמידות הדרושות..."

(יעקב יהושע, ספורו של הבית הספרדי ברובע היהודי בעיר העתיקה של ירושלים, 1976, עמ' 103-104).

בעקאנטמאכונג

אין קאממע צו באאכריכמען דעם געדריטען
פובליקום אין ירושלים דאס וועלכע גערען עטע
אונד מאדערנישע ראמסקע שניידערע ארייט צו
נאך פרענען איף דעם נאמען פאן

צײלע וואַרפּמאַן

וואס ווא איז יעצט געקומען פון ארמסטרדיה

אין שטאד אין דעם חצר פאן הרחוב ר' דוד לייב
הברן לעס דאס שיל פון שונה הלכות

הודעה

ידע הקהל הנכבד הירושלמי החפצים ומבקשים
תיפירת טובה ועבודה מודרנית לדרוש את שם

צײלע וואַרפּמאַן

נפד אשיר בעצם באה מאלכסטרדיה

בעיר בחצר הרחוב ר' דוד לייב הברן אצל ביתם
שונה הלכות

כל דורשיה יפיקו רצון

אימום עץ המגולף כ"פטריה" שבאמצעותה
הטליאו גרביים קרועות

Wooden Dummy (Darning Egg) Carved like a
"Mushroom," used for patching torn stockings.

התופרת ביילה ווארטמן מפרסמת בעברית
ובאידיש את כישורי התפירה שלה
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן ע"ש קפלן

The seamstress Beila Wartman advertises her
sewing skills in Hebrew and in Yiddish.
From the collection of the Kaplan Old Yishuv Court Museum

אברהם מימראן ובן ציון עם מפקד המשטרה מקס מוגלניק על רקע חנות המכולת המשפחתית ברחוב היהודים

Police Chief Max Mugelnick with Avraham and Ben Zion Mimeran, in front of the family grocery shop on Rechov Ha-Yehudim (Road of the Jews)

מכולת Grocery shop

"נכנסת לחנות התבשמת או הוסרחת בריח דג מלוח, פלמידה, לקראדה, בקלה מיובש, נפט או במיני בשמים כגון: ציפורן, זנגויל, או קפה טורקי טחון טרי... מלכודות לציד עכברים, מלקחיים להעביר גחלים, סבון, מחטים וסיכות, טבק באריזה וטבק להרחה בקופסאות וסיגריות שונות"...

(אברהם שושן, ירושלים עירי, 1981, עמ' 148).

On coming into the shop, the nose was assaulted by the redolent – or reeking – smells of herring, *palamida*, *lakerda* (salted bonito) and dried salt cod (*bacalao*), kerosene, all kinds of spices such as cloves, ginger or freshly ground Turkish coffee ... mousetraps, fire tongs, soap, pins and needles, packaged tobacco and boxed snuff and all sorts of cigarettes"...

(Avraham Shushan, *Jerusalem My City*, 1981, pp.148)

דף ממחברת החובות של המכולת בבעלות האחים אברהם ובן ציון מימראן - שנות ה־40'. מהנתונים במחברת ניתן ללמוד על התזונה, רמת החיים, ועוד באדיבות משפחת מימראן

A Page from the Account Notebook of the Grocery Store Owned by the Brothers Abraham and Ben Tzion Mimran
The 1940's

From the data in the notebook it is possible to learn about the nutrition, the standard of living, and more. By courtesy of the Mimran Family

מכולת Grocery shop

"שיטת המסחר היתה פנקס פתוח דו סיטרי, וכל העסקים בספר נכתבים. יום התשלום לא היה אחיד לא לגבי הסיטונאי ולא לגבי היחיד הקונה..." (אברהם שושן, ירושלים עירי, 1981, עמ' 149).

"Everything was written down in an open double-column ledger, and every transaction was written down in the book. There were different payment days for wholesale or retail purchasers..."

(Avraham Shushan, *Jerusalem My City*, 1981, pp.149)

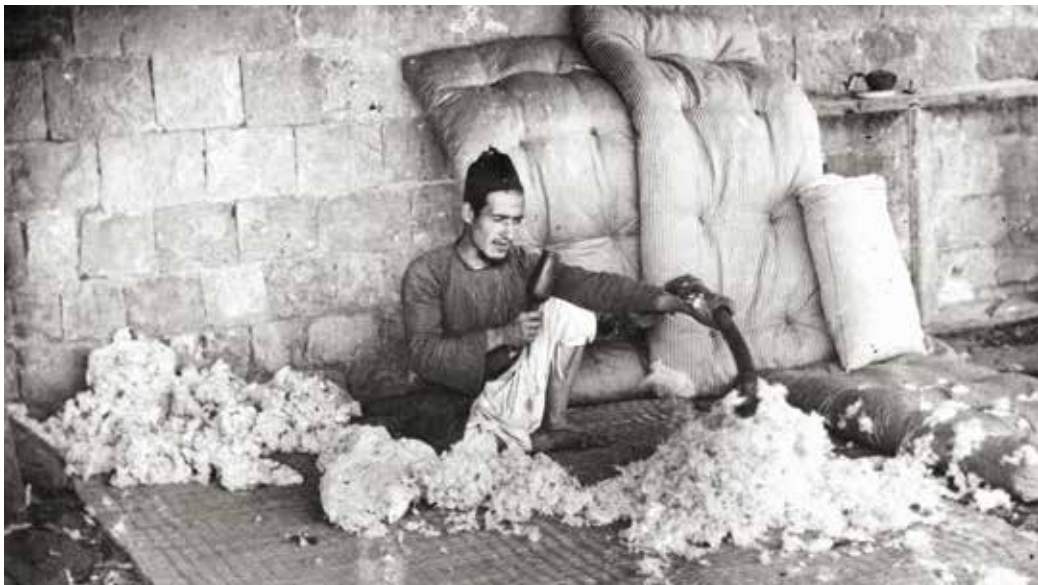
נפץ כותנה: The Cotton Carder

המכשיר בעל ארבע רגליים. בצידו האחד – מעין ספסל ישיבה. מצידו השני – פלטות מסמרים הפוכות. את הצמר/הכותנה היו מניחים בין שתי הפלטות ובאמצעות המסמרים הן היו סורקות את הצמר.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן ע"ש קפלן

The device has four legs. On one side, there is a kind of bench. On the other side, upside down plates of nails. The wool and the cotton were laid between the two plates, which by means of the nails, would comb the wool.

From the collection of the Kaplan Old Yishuv Court Museum

מנפץ כותנה במלאכתו, ראשית המאה ה־20'
צלם: ד.א. הורנשטיין (הצלם הראשון שנולד בארץ ישראל,
(1870

Cotton Carder at Work, Early 20th Century.

Photographer: D.A. Horenstein (The first photographer born in the Land of Israel).

מנפץ כותנה

"המזרנים הפשוטים היו עשויים מעשב ים ובד שק לכיסוי, והמעולים מצמר גפן ובד כותנה. צמר גפן היה דרוש למזרנים ולשמיכות מחממות. את כריכות הצמר גפן היה צריך העובד במזרנים או בשמיכות לפרק על ידי חבטות במטה מיוחד... העוסקים בעשיית מזרנים ושמיכות היו מחזרים על החצרות או מסתובבים בשכונות כדי לקבל עבודה ולעשותה על פי רוב בבית הלקוח"...
ניפוץ הצמר גפן היה נעשה בחצר ורישמו ניכר באשר עם כל חבטה מתנשאות פתיתי צמר גפן, משולים לפירורי שלג נוציים, והקטנים צוהלים כשהם מתנכסים בחוטי צמר גפן דקים מן הדקים כאילו תקפה אותם סערת שלג"...
(אברהם שושן, ירושלים עירי, 1981, עמ' 164–165).

Cotton-beaters

"The simple mattresses that were laid on the floor were made of seaweed in a sackcloth cover, while the superior ones used cotton wool and cotton cloth. Cotton wool was used for mattresses and warm blankets. When it came to the covers, the man who worked with mattresses or blankets had to beat them with a special stick ... The men who made mattresses and blankets would visit all the yards or go around the neighborhoods in order to get work, which generally they did in the customer's home."

"The mattresses that were laid on the floor and served as bedding over time became as hard as a rock and it became necessary to 'aerate' them, that is to say, to renew them. The "kolivero" (cotton/wadding carder) was brought in on a sunny day so that he could do his work in the courtyard. He would appear in the early morning with a large "violin" in his hand. The string grabs the hard pieces of wadding and cards them until they become feathers that look like snowflakes...."
(Yaakov Yehoshua, The House and Street in Old Jerusalem, p. 187).

• אופה Baker •

סודיעה

היא ירק קטל סמאטרו. עשית לרשת
המסורה החאסית של אבא. פלא לכה יר זה
לספר.

הנה הוא של אבא. היום מסורה לבא
בספר יר זה וזה מסורה של רח בידי לא ילדים
היום.

הנה ברת המאמרת. עשית לרשת
המאמרת והיום עשית לרשת לרשת
הנה יר המסורה.

הנה המסורה

Baker

"It was the custom of women to bake bread twice a week, so that there would be fresh bread for the entire week, and, in addition, on Thursday night, which was dedicated to honoring the Sabbath... the lady of the house would put the flour and the yeast in the 'masheret' (kneading basin) and place the 'masheret' on the burners in a far corner, so the dough would warm and rise... After the yeast fermented and the dough rose above the edge of the 'masheret,' she placed the dough on the shelf and kneaded it well, made the breads and on each loaf put her sign, so that they would not be switched with others during the baking... There were five ovens in the Jewish Quarter... They were simple ovens. The bread was baked in front of the flame and the wood fire and the oven was open, such that the bread had to spend a long time in the oven until it was sufficiently baked. In the meantime, the baker rested from his work, smoked a cigarette and dozed a bit. If he slept too long, when he awoke, he found many scorched loaves....

All the bakers had young servants, who were called 'carriers' ('tragers' in Yiddish), who brought the bread from the houses to the oven and delivered them when they were baked. If a mishap occurred to the baker or the carrier and one challah was switched with another woman's challah, the two women gave the carrier no rest and peremptorily ordered him to replace the challahs."

(Chaim Hamburger, *Three Worlds*, Part 3, pp. 21-19).

אופה

התשלום עבור האפייה היה חודשי לפי מספר הנפשות.

"מנהגן של הנשים היה לאפות לחם פעמיים בשבוע, שיהיה לחם טרי לכל השבוע, מלבד בליל חמישי שהיה מוקדש לכבוד שבת... בעלת הבית נתנה הקמח והשמרים לתוך המשארת (אגן הלישה) והעמידה את המשארת על הכיריים בקרן זיית, שהעיסה תתחמם ותתפח... אחרי שהשמרים תססו והעיסה עלתה על גדות המשארת נתנה העיסה על המדף ולשה אותה היטב, עשתה את הלחמים ועל כל לחם נתנה סימן משלה, שלא יתחלפו בשעת אפייה בשל אחרים... חמישה תנורים היו ברובע היהודים... תנורים פשוטים היו להם. הלחם נאפה לפני השלהבת והאש של העצים ופי התנור פתוח, לפיכך היה צריך הלחם לשהות בתנור זמן רב עד שיאפה כל צרכם. בינתיים נח האופה מעבודתו, עישן לו סיגריה ונמנם מעט. אם ארכה שנתו, כשנתעורר מצא כבר הרבה לחמים חרוכים...

כל האופים היו להם נערים משרתים שקראו להם נושאי (טרגרס באידיש) שהם הביאו את הלחם מהבית לתנור והחזירו הביתה אפוי...

אם ארעה תקלה לאופה או לנושא והחליף חלה אחת של אשה בשל חברתה, לא נתנו שתי הנשים מנוחה לנושא וציוו עליו כמפגיע שיראה להחליף את החלות..."

(חיים המברגר, שלושה עולמות, חלק ג, עמ' י"ט-כא).

Crown Challah

Challah braided in the shape of a crown was baked in Sephardic and Chassidic communities in Jerusalem for the marriage ceremony. In various Jewish communities it was the custom to break the challah over the bride's head as a symbol for fertility. The pieces of the challah were shared among the wedding guests as a charm for a blessing.

Crown challah was baked by the Polish Jewish community for holidays connected with the Keter Torah (the Torah Crown), such as Simchat Torah and Shavuot (the Festival of Weeks).

חלת כתר

חלה קלועה בצורת כתר נאפתה בקהילות הספרדים והחסידים בירושלים לטקס הנישואין. בקהילות ישראל השונות נהגו לבצוע על ראש הכלה את החלה כסמל לפיריון. את חתיכות החלה נהגו לחלק לאורחי החתונה כסגולה לברכה. חלת כתר נאפתה בקהילת יהודי פולין לחגים המתקשרים לכתר תורה, דוגמת שמחת תורה ושבועות.

חלת מפתח Key Challah

בקהילות ישראל נהגו לאפות חלות ובהן מפתח בשבת הראשונה שאחרי הפסח ולכבוד שמחת תורה כדי שיפתחו שערי פרנסה טובה. בקהילת יהודי מרוקו נהגו לאפות חלה בצורת מפתח לילדת כסגולה ללידה קלה ("למען יפתח ה' את רחמה").

In some Jewish communities they would bake challahs with a key inside on the first Shabbat after Pesach (Passover) and in honor of Simchat Torah in order to open the gates for a good livelihood. In the Moroccan Jewish community they would bake challah in the shape of a key for a woman about to give birth as a charm for an easy childbirth ("G-d will open her womb").

חלת ציפורים Bird Challah

חלה לחגי תשרי בנוסח מסורת ליטא-ירושלים. השבלול מסמל את מחזור החיים והציפורים מסמלות את הכמיהה שהתפילות יפרחו כציפורים אל השמים.

Challah for the High Holidays according to the Lithuanian-Jerusalem tradition. The snail symbolizes the cycle of life, and birds symbolize the yearning for the prayers to fly up like birds to heaven.

Challah made in the tradition of the "Ari" (Rabbi Isaac Luria)

Challah made in the tradition of the "Ari" (Rabbi Isaac Luria)

Challah that Jewish communities used to bake according to the tradition of Rabbi Isaac Luria:

In the center of the challah were 12 balls of dough – symbolizing the 12 tribes of Israel.

The belt of dough surrounding the balls of dough symbolizes the Torah, which unites the People of Israel.

חלה ע"פ מסורת האר"י:

חלה שנהגו בקהילות ישראל לאפות ע"פ מסורת האר"י:

במרכז החלה – 12 כדורי בצק-המסמלים את – 12 שבטי ישראל. חגורת הבצק המקיפה את כדורי הבצק מסמלת את התורה המאחדת את עם ישראל.

קרישה ברמן Kreshe Berman

הגב' קרישה ברמן, מייסדת מאפיית ברמן, עלתה לירושלים מרוסיה בשנת 1874. מצבה הכלכלי היה בכי רע – אלמנה המטופלת ביתומים קטנים. היא הבחינה שהצליינים הרוסים לא אוהבים את המאפים המקומיים. הגב' ברמן, יזמית בנשמתה, אפתה לחם שחור כנהוג ברוסיה, ומכרה לצליינים את מרכולתה. כך החלה מאפיית "ברמן" (1875), אחת המאפיות הגדולות בישראל כיום.

התמונה באדיבות משפחת ברמן

Mrs. Kreshe Berman, the founder of Berman's Bakery, made Aliyah to Jerusalem from Russia in 1874. Her economic situation was hard – a widow taking care of little orphans. She noticed that the Russian pilgrims didn't like the local baked goods. Mrs. Berman, an entrepreneur to her soul, baked black bread like the bread made in Russia, and sold her products to the pilgrims. So began "Berman's Bakery" (1875), one of the largest bakeries in Israel today.

מודעה

ליהוי ידוע לקהל שמאפיתנו עומדת לרשות
המפקדה הראשית של הצבא בא"י לכל ימי חג
הפסח.

הקמח הוא של הצבא. הלחם ומסירתו לצבא
במשך ימי החג נעשים הכל רק בידי לא יהודים
דוקא.

כל בית המאפיה עם כל השייך
לאפיית הלחם נמכר ללא יהודי כדת
וכדין ע"י הבד"צ שליט"א.

הנהלת מאפית ברמן

מודעה, תקופת המנדט

המודעה פורסמה על ידי מאפיית ברמן בכדי להבהיר לציבור שאפיית הלחם בפסח היא לצרכי הצבא הבריטי בלבד. מודגש שהתקיימה מכירת חמץ כדת וכדין. באדיבות בנימין קלוגר

Notice, Mandate Period

The notice was printed by Berman's Bakery to make clear that the baking of bread on Passover was strictly for the needs of the British army. It emphasized that the sale of Chametz (leavened bread) was done legally.
By courtesy of Benjamin Kluger

כוסות הרוח שימשו בעיקר כטיפול להצטננות. אופן השימוש: חימום הכוס ע"י ספירט בצמר גפן והנחה על גב הפציינט. כעבור 20 דקות בערך הכוס היתה משתחררת. תרומת מרגו טומיאן

Cupping served primarily as a treatment for colds. Method of Use: The cup was heated using alcohol with cotton wool and was laid on the patient's back. After about 20 minutes the cup was released. Donation of Margo Tomian

כוסות רוח

"ארון הרפואות ברובע היה דל. הוא הכיל בעיקר מספר כוסות רוח וחוקני גומי קטנים. את כוסות הרוח (שנקראו בשם בינטזאס שפרושן בספרדית, צדות אויר) קנו מתגרי חברון. הם נהגו להכריז על שחורתם זו כעל התרופה הטובה והמשובחת ביותר. לא כל בעלת בית התמחתה בהנחת כוסות רוח. לכך היתה דרושה מומחיות מיוחדת. פעמים רבות בשנה כופפנו את גבינו כדי ששכנות ו"בוליסות" תשתולנה בגבינו כוסות, שלמראה האש שדלקה בתוכן, רעדנו והפלנו את תחינותינו לפניהן כי תחוסנה ותרחמנה על עור בשרנו."

(יעקב יהושע, סיפורו של הבית הספרדי ברובע היהודי בעיר העתיקה של ירושלים, 1976, עמ' 41).

CUPPING

"The medicine cabinet in the (Jewish) Quarter was sparse. It mainly contained a number of cupping glasses (glass suction cups) and small rubber enemas.

The cups (called 'ventosas,' meaning 'wind hunters' in Spanish) were purchased from merchants from Hebron. They would declare these wares to be the best and the finest medicine. Not every housewife had the specialized knowledge needed to do cupping. A special expertise was required for that. Many times a year we would bend our backs so that neighbors and "bolisot" could plant the cups on our backs, and at the sight of the fire burning inside them, we would tremble and plead that they have mercy and spare the skin of our flesh."

(Yaakov Yehoshua, The Story of the Sephardic Household in the Jewish Quarter of the Old City of Jerusalem, 1976, p.41).

המתנה במרפאה. ברקע שלט המבהיר את חשיבות השמירה על ההגיינה באדיבות המרכז הרפואי הדסה ירושלים

Waiting in the clinic. The sign explains the importance of keeping hygiene.
Courtesy of Hadassah Medical Center, Jerusalem

בתמונה, שלום ג'ינאו ואסתר לבית ביבאס ביום חתונתם, סוף המאה ה־19.
צולם ע"י קרוקריאן

In the picture: Shalom Ginio and Esther Bibas on their wedding day.

Late 19th Century | Photographer: Grbad Krikorian
From the Collection of the Old Yishuv Court Museum

צלם

"זכורני בהיותי ילד קטן נאספנו כל תלמידי תלמוד תורה "עץ חיים", הרבה מאד ילדים ונערים בחצר...במגרש הגדול שהיה בחצר הועמדו ספסלים ועליהם הושיבו את התלמידים, אז הכין הצלם לאחר הרבה סידורים את מכונת הצילום והתייגע מאד להביא את המון הילדים לרגיעה המאפשרת תמונה ברורה..."

(אברהם שושן, ירושלים עירי, עמ' 178-179)

"My recollection is that as a small child, all the pupils of the "Etz Chaim" Talmud Torah, a great many children and youths, would gather in the courtyard...benches were placed in the large lot that was in the yard and the pupils were seated on them, then the photographer, after many arrangements of the camera, labored hard to calm so many children down so as to make it possible to take a clear picture..."

(Avraham Shoshan, Jerusalem My City, pp. 179-178)